

SLAVKO GABER*

Zagovor nujnosti premisleka o mejah demokracije

(mozaik začetnih razmislekov)

I. Prehajanje

Različnim strukturnim spremembam navkljub se zdi, da je še vedno aktualna Millova misel, po kateri je »najpomembnejša posebnost sedanosti dejstvo, da imamo opraviti z leti prehoda. Človeštvo je preraslo stare doktrine, ni pa še oblikovalo novih. Ko pravimo preraslo«, opozarja Mill, »ne nameravamo soditi vnaprej. Mogoče je, da človek pri šestindvajsetih ne bo niti boljši niti ne srečnejši kot pri šestih, vendarle pa mu suknjič, ki mu je služil pri šestih, pri šestindvajsetih ne bo več prav« (J. S. Mill 1985, 170).

Na navedenem mestu razvpiti liberal s poudarjeno razsvetljsko in carlylovsko noto razlaga, kako ob »vseh drugih stanjih človeštva nepoučeni zaupajo poučenim. V času prehoda pa razprtije med poučenimi izničijo njihovo avtoriteto, nepoučeni pa izgubijo zaupanje v njih« (ibid., 174). *Tako nima mnenje, ki je »utemeljeno na resnici in je ponujeno javnosti, nič večje teže kot stotine napačnih mnenj« (ibid.).*

V konstrukt, ki strukturira v razsvetljenstvu in liberalizmu devetnajstega stoletja prevladujočo idejo o napredovanju razuma kot temelju napredovanja družbe in političnega, je nezadostnost seveda več kot očitna. Kritika liberalne demokracije in njene vere v parlament kot podijum kresanja argumentov in postopnega napredovanja umnosti demokracije, ki jo je razvil Carl Schmitt (1985), je verjetno dokončno pokazala na potrebo temeljitejšega premisleka vladavine demosa in politike – predvsem bolj kot polja ekonomske, vojaške moči in moči strankarske organizacije, pa tudi ulice ipd., kot pa polja moči argumentov in razprave.

Vendar pa je enako očitno tudi, da prostor in čas, ki ju živimo, strukturno vpijeta po hegemonu in s tem po stanju, v katerem bo imelo mnenje, utemeljeno v resnici, več teže kot laži in sprenevedanja posamičnih herojev. Postopno strukturiranje hegemonije – pluralne in v sebi porazdeljene – pa naš čas osvetljuje kot čas prehoda.

* Dr. Slavko Gaber, minister za šolstvo in šport.

Precej manj jasno ali pa vsaj pripoznano od gornjega pa je dejstvo, da v pojmovanju demokracije po padcu berlinskega zidu ždi neko drugo nezadostno pojmovanje – zanj se zdi, da prehajanje po nepotrebnem upočasnjuje.

Kaj imamo v mislih? Demokracija je postala ne le v jeziku politikov, ampak tudi v jeziku teoretizacije političnega na neki poseben način nedotakljiva in zunaj resnih preizpraševanj.

Ne zgolj v razpravah apologetov in razširjevalcev teoremov tudi na ravni trenutno posebej izpostavljenih teoretikov demokracije, kot so npr. Dahl (1989), Lijphart (1984), Fukuyama (1992), se le malo in formalno govori o mejah demokracije – predvsem o nevarnosti totalitarnosti in nujnosti političnega.

Tradicija vzpostavljanja predstavniške demokracije – torej tradicija devetnajstega stoletja, v kateri so, če naj uporabim Dahlove besede, demokraciji naklonjeni kritiki opozarjali na njene imanentne meje, je na ravni teoretske eksplikacije padla bolj ali manj v pozabo. Vse več je govora o problemih konsolidacije demokracije. Še več. Ko demokracija naleti na svoje meje, jih po znani maniri izrine iz polja premislekov in razglasi za nedemokratske – za tujek v »zdravem telesu demokracije«.

Vprašanje pravic ne le nacionalnih, ampak predvsem drugih – strukturnih – manjšin, problem vladavine večine se tudi v naših prostorih pojmuje predvsem kot eksotično vprašanje, ki ni posebej vredno premisleka – pojem totalitarnosti pa pri tem ob dokaj pogosti uporabi še vedno uporabljamo na način, ki se je v teoriji uveljavil v spoprijemu s t.i. socialistično in nacistično zvrstjo totalitarizma – teoretizacije se tako največkrat ustavljajo na ravni premisleka, ki ga najdemo pri Schapiru (1972), in ostajajo daleč pod ravnijo, ki jo je na tem področju zastavila že tradicija devetnajstega stoletja, npr. Constant (1991), Tocqueville (1874), J. S. Mill (1991), Ostrogorski (1980) – da o resnejših premislekih, ki jih je o tem najti v dvajsetem stoletju pri različnih mislecih od že omenjenega Schmitta preko frankfurtske šole, H. Arendt, pa vse do analiz Freuda in njegovih učencev na tem področju, niti ne govorimo.

Demokracijo prav v želji ohraniti jo kot svetinjo jemljemo zgolj v njeni »pravi«, svetli luči – bleščavi, ki osvetljuje vedno le do točke, ki še godi. Tako se npr. kompleksnost procesov, ki potekajo v stanju družbe, ki bi ga npr. Montesquie (1989) in Tocqueville (1874) označila za demokratično, pri opredeljevanju demokracije zvaža na t. i. formalne kriterije – Fukuyama v svoji razvpiti knjigi dobesedno pravi: »Pri presojanju demokratičnosti oz. nedemokratičnosti držav bomo dosledno uporabljali formalno opredelitev demokracije« – nato pa to opredelitev tudi navede: »Država je demokratična, če imajo ljudje v njej pravico z rednimi večstrankarskimi, tajnimi volitvami na temelju splošne in enake volilne pravice odraslih izbirati svojo oblast« (Fukuyama 1992, 43). Nekaj bolj kompleksno k temu vprašanju v svoji t. i. minimalni definiciji demokracije pristopi Bobbio (1990, 14–17), vendarle pa je tudi on kot še mnogi drugi teoretiki demokracije jasen, ko zagovarja stališče o formalnih kriterijih kot mehanizmu presojanja demokratičnosti in demokracije.

Kljub temu da ni nobenega dvoma o potrebnosti po zadostitvi formalnim pogojem, pa vendarle ostaja občutek, da so vse prej kot zadostni in da takšen pristop premisleku o demokraciji jemlje imaginacijo in ga spreminja v ritual.

Mnogi pri tem precej moči vlagajo v nerazvidnost dejstev in v pozabo vprašanj, ki ostajajo zunaj dometa zgolj formalnega pristopa k demokraciji. Naj se dotak-

nemo le nekaterih od njih: npr. vprašanj o mogoči interpretaciji Hitlerjevega vzpona na oblast kot vzpona, ki je zadostil formalnim pogojem demokratične prisvojitve oblasti; vprašanja, ali je morda Milošević na oblasti na temelju volje večine državljanov in državljanov Srbije in so volitve kljub delnemu potvarjanju rezultatov volja demosa?

Nelagodje, ki ga pravemu demokratu povzroči vprašanje, kako označiti referendum med bosanskimi Srbi o vprašanju njihovega življenja v BIH, je tolikšno, da bo hitel dokazovati, da je bodisi šlo za ponarejanje rezultatov bodisi za zavajanje ljudstva ali pač še za preddemokratsko plemensko vojskovanje na Balkanu, kjer na referendumu izražena volja večine ne šteje.

Demokracija vsekakor potrebuje utrjevanje, vendar potrebuje ob utrjevanju elementov vsaj minimalnega korpusa, ki ga navaja Bobbio, tudi oživitev premisleka o mejnih primerih. Še več, potrebuje elemente, ki ji niso imanentni. Ne drži namreč, kot se sicer zelo pogosto predpostavlja, da je npr. svoboda demokraciji kar imanentna. Narobe je res. Volja večine je imanentno totalizirajoča in potencialno totalitarna. Liberalnost demokracije je torej vse prej kot samoumevna.

III. Nereflektirani pojem državljskega humanizma – uničujoča meja demokracije?

Dotaknimo se še konceptualnega problema utrjevanja demokracije, ki prav tako zadeva fetišiziranje demokracije in pozablja na zgodovino nastajanja modernega politikuma.

Pocock (1989) v enem svojih tekstov opozarja na konceptualizacije političnega kot nekaj časa in prostoru primerne. Brez zavesti o historičnosti form političnega se rado zgodi, da so sheme polne dobrih namenov opravičilo tudi za morije, ki dosegajo te, ki jim je demokratična Evropa priča v BIH.

Naj demonstriramo s Pocockom: »(. . .) če proučimo naravo politične misli ob koncu srednjega veka, odkrijemo kulturo, ki se močno nagiba k prepričanju, da je bilo zgolj univerzalno, nespremenljivo in s tem večno dejansko racionalno« (ibid., 81).

Dejstvo, da v omenjenem času niso razpolagali s teoretskimi orodji, ki bi omogočila razumevanje prehajanja iz stanja v stanje, »je implicitno pomenilo – večkrat pa je bilo to tudi eksplicitno razglašeno – da je bilo prehajanje ali sprememba proglašeno za nemišljivo oz. iracionalno – predstavljalo je prekinitev racionalnosti, premik iz reda v nered (. . .). Sprememba sama ni bila racionalna (. . .)« (ibid., 82), vendarle pa je potrebovala razlago. V odsotnosti drugih pojasnil je ob koncu predmoderne politične misli na pomoč priskočila usoda (ibid., 85).

Prvi verodostojni poizkus pobega iz nakazanega kroga je po Pococku »meščanski humanizem renesančnih Firenc« (ibid.). Meščan naj bi v udejanjanju svoje »moralne in racionalne narave« (ibid.) postal politično bitje – »da bi bil v polnosti človek, pa mora obvladovati politiko svojega časa« (ibid., 85–86). Kljub omenjenemu premiku v smeri individua je bilo mesto vrline in s tem pravosti ravnaj meščana locirano v obče dobro, partikularni interesi pa so bili še vedno dojeti kot iracionalni.

Zakrožitev najpomembnejšega dela prehajanja v sodobni koncept državljskega humanizma je tako nastopila med Haringtonom in Lockom, ko se je uveljavil posebni »anglo-ameriški državljski humanizem (. . .) ki se je posebej ukvar-

jal z materialnim temeljem (državljanove) avtonomije. Vloga lastnine naj bi naredila posameznika neodvisnega (. . .)« (ibid., 90–91). Če je bil »lastnik pri tem kakor koli odvisen od (. . .) države, je to pomenilo najhujšo vrsto korupcije, ker ni zgolj zmanjšalo pravice do državljanstva, ampak je celo spreobrnilo vladavino iz javne avtoritete v zasebni interes« (ibid., 92–93).

Prav razprava o lastnini je, kot je dokaj prepričljivo dokazal Macpherson (1962), določala tudi pomemben del razprave o vzpostavljanju državljanstva – kot temeljnega kamna demokracije.

Kljub korakom, ki so bili od te preddemokratske koncepcije političnega pa do danes storjeni v premisleku demokracije, se zdi, da je koncept državljanskega humanizma utemeljen v spoprijemu z renesančnim pojmovanjem politike tudi še danes v jedru pogledov na demokracijo.

T.i. Civic humanism, ki državljana sicer ne dojema več bodisi kot posestnika ali pa kot lastnika in je preko izobrazbe kot podstati državljanstva in vprašanja vključevanja t.i. razreda brezposelnih v polje državljanstva (Dahrendorf) zaobsegel pomembne elemente redefiniranja demokracije – je kljub vsemu ena od bistvenih ovir za stabilizacijo demokracije. *Državljanski humanizem je večkrat demonstriral, da ni sposoben vzeti nase narodnega in da ga v svoji nemoči vendarle najpogosteje obravnava kot tribalno. Zdi se, da je rekonceptualizacija državljanskega humanizma nujni pogoj za stabiliziranje demokracije in, kot je dokazal prostor nekdanje Jugoslavije, tudi za preprečevanje krvavih spopadov.*

IV. Politika kot poklic

Končajmo s tretjim, po našem prepričanju pomembnim področjem utrjevanja demokracije. Spet je to področje, ki se nikakor ne pokriva nujno z demokracijo. Dokaj razprostranjenemu dvomu o politiki navkljub – morda prav zaradi njega – velja, da čas prehajanja nosi v sebi tudi potrebo po vzpostavljanju določene vrste odtujenosti – velja, da kliče po politiki kot kombinaciji zvitosti in vrline. Brez politike in brez z nezaupanjem prepletenega zaupanja v politiko, demokracija ni mogoča.

Tako namreč kot v demokraciji ni nikakršnega dokončnega zagotovila za netotalitarno družbo, *vladavina demosa ne more brez elementa, ki posreduje med načeli, interesi in dejanskostmi* in je, vsaj ko gre za politiko v ožjem pomenu te besede, proizvod demokracije, ki pa *sam sega onstran demokracije*.

Za demokracijo v Sloveniji je mogoče reči, da jo označuje tudi mladost politike. Bolj kot biološko ne pretirano starost sedanje garniture v slovenski politiki imamo pri tem v mislih dejstvo, da politika v Sloveniji še ni dozorela v poklic v tako ali drugače dopolnjenem Webrovem pojmovanju (Weber 1992). Niti statusno niti ko gre za večnost, pa tudi ko gre za prehajanje onkraj meje za državljanke in državljanke še sprejemljivega ne. Proces oblikovanja temeljnih struktur države je v polje politike vpotegnil dokajšnje število ljudi, ki v politiki že v naslednjem sklicu parlamenta vsekakor ne bodo imeli kaj iskati. Eni zato, ker bo postalo očitno, da so v politiki zgolj po pomoti, drugi zato, ker niti po pomoti ne bi želeli v njej ostati še po času prehoda. Politiki prehajanja bo sledila, če naj mi bo dovoljeno parafrazirati: »prva generacija profesionalne politike« – prvi znaki tovrstne politike prihajajo skupaj z upanjem po utrditvi demokracije in tudi tistega, kar onstran sebe potrebuje za svoje normalno funkcioniranje.

Besedilo je za objavo prilagojena verzija razmišljanja, ki je bilo predstavljeno na politoloških dnevih v Ankaranu.

LITERATURA

- Bobbio, Norberto (1990), *Budučnost demokratije*, Beograd: Filip Višnjic.
- Constant, Benjamin (1991), *Načela politike (izbor)*, *Problemi/Eseji* 3/1991.
- Dahl, Robert (1989), *Democracy and its critics*, New Haven: Yale University Press.
- Fukuyama, Francis (1992) *The End of History and the Last Man*, London: Hamish Hamilton.
- Lijphart, Arend (1984), *Democracies*, New Haven: Yale University Press.
- Mcpherson, Crawford B. (1962), *The political Theory of Possessive Individualism*, Oxford: Oxford University Press.
- Mill, John Stuart (1985), *The Spirit of the Age, v: John Stuart Mill on Politics and Society*, Glasgow: Fontana Press.
- Mill, John Stuart (1991), *Razmišljanja o predstavniški vladavini (izbor)*, *Problemi/Eseji* 3/1991.
- Montesquieu (1989), *O duhu zakona*, Beograd, Filip Višnjic.
- Ostrogorski, Moisei I. Akovlevich (1980), *The rights of women*, Philadelphia: Porcupine Press.
- Pocock, J. G. A. (1989), *Politics, Language, and Time*, Chicago and London: University of Chicago Press.
- Schapiro, Leonard (1972), *Totalitarianism*, London: Pall Mall Press.
- Schmitt, Carl (1985), *The crisis of parliamentary democracy*, Cambridge: MIT Press.
- Tocqueville, Alexis de (1874), *Democratie en Amerique*, Paris: Librairie nouvelle.
- Weber, Max (1992), *Politika kot poklic*, v zborniku z istimi naslovom, Ljubljana: KRT.